

iniatuur

Jaargang 27

3

Oktober 2023

Vereniging Vrienden Martinikerk

Secretariaat
Martinierkhof 3
9712 JG Groningen

Telefoon
050 311 12 77

E-mail
vriendenmartinikerk@gmail.com

Website
www.vriendenmartinikerk.nl
www.martinikerk.nl

Colofon

Redactie
Ton Heuvelmans
Tonko Ufkes
Jan Visser

E-mail
info@martinikerk.nl

Fotografie
Jan Visser
Egbert Modderman
en anderen

Druk
MarneVeenstra
Groningen

▲ Grafplaat voor de familie Wichers, van wie één lid, Wicher (1651-1715), onder andere burgemeester van de Stad was geweest. Foto: Jan Visser

Bericht van de Vereniging Vrienden Martinikerk

Jan Derksen

- 1 Onze Algemene Vergadering in 2024 vindt zeer waarschijnlijk plaats op 6 april in de Martinikerk. Houd deze datum s.v.p. vrij. Er is nog geen duidelijkheid over onze spreker. Hierover volgt nog nader bericht.
- 2 In tegenstelling tot een eerder besluit gaan wij de Vriendenpas weer activeren. U krijgt deze thuisgestuurd. Een belangrijke reden is dat de vrijwilligers achter de balie zo kunnen zien wie lid is of niet. Leden kunnen namelijk kosteloos de Martinikerk bezoeken. De pas zal gelden voor de periode 2024 t/m 2026.
- 3 Zoals eerder is aangegeven en gevraagd, zoekt het bestuur van de VVM naar nieuwe bestuursleden. Dit is absoluut belangrijk, omdat de huidige voorzitter, Jan Derksen, zijn voorzitterschap van 18 jaar op 13 april 2024 neerlegt. Weliswaar is een vervanger beschikbaar, maar het bestuur moet uit meer dan vier personen bestaan.
- 4 **Rugzak en inhoud**
De VVM heeft sinds kort een rugzak met ons logo en dat van de Stichting Martini Beiaard Groningen. U krijgt een rugzak met het boek van De Arm van Johannes de Doper, een cd en andere informatie gratis in plaats van € 7,50, indien u een nieuw lid aanbrengt. Ook deze krijgt dit dan als welkomstgeschenk. Wij horen graag van u.
- 5 **De Gulden Martinusweg**
Deze route, in 2023 van de Dom in Utrecht naar de Martinikerk in Groningen (van 1 t/m 11 november), wordt momenteel verkend en er worden afspraken gemaakt over bezichtigingen etc. Op 27 september is er op het topsportcentrum van de Tocht om de Noord en het Pronkjewailpad nader bepaald wie en voor hoe lang lopers zullen meedoen.

Eén ding staat als een paal boven water: de lopers gaan naar het Maartenscollege te Haren, meerdere lopers sluiten daar aan (geschat zo'n 150). Allen lopen dan naar het Hereplein, alwaar Sint Martinus te paard en kinderen met lampions hen opwachten. Vervolgend gaat de stoet naar de Martinikerk en hier scheiden hun wegen na binnenkomst. De kinderen gaan naar de kapel waar de jurering van de lampions plaatsvindt en de lopers worden groots ontvangen in het schip van de kerk waar diverse betrokkenen hen opwachten en fêteren.

Wij hopen op 11 november de Sint Martinushamer in de Martinikerk te kunnen vertonen. Deze hamer is als replica te zien in het Drents Museum en schijnt in de 13de eeuw bij Vries te zijn gevonden. De bisschop van Utrecht was toentertijd landheer van Drenthe en Groningen. Vandaar dat de oorspronkelijke hamer in het Catharijneconvent te Utrecht te bewonderen is. De lopers zullen onder andere het Drents Museum en de kerk te Vries aandoen.
- 6 **VVM-concert en verhaal op 10 november**
Als lid bent u op 10 november van harte welkom bij het verhaal van Frank Belt en het concert van Eeuwe Zijlstra. Er komt op tijd een persbericht waarin staat dat het verhaal van Sint Martinus vooral is bedoeld voor kinderen van 8 t/m 12 jaar (vanaf 19.00 uur). Hierna om 19.30 uur kunnen 15 kinderen een tocht maken door d' Olle Grieze en 15 over de gewelven van de Martinikerk. Tijdens deze tocht van 45 minuten is het orgelconcert van Eeuwe Zijlstra.

Zacht lopend over graven...

Peter Hoffer

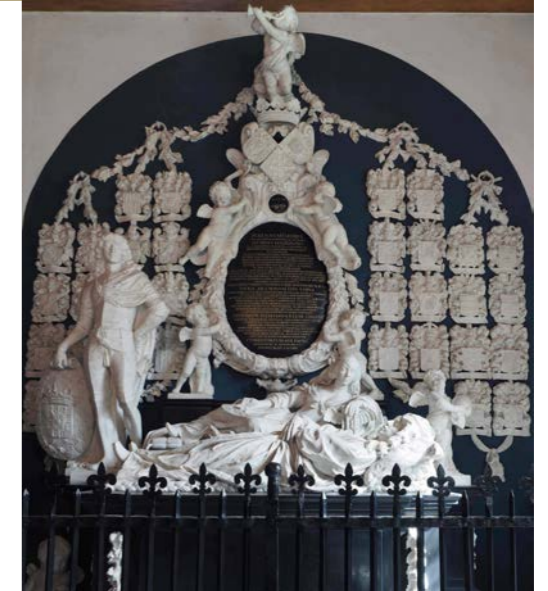
Grafplaten en beeldhouwde grafmonumenten, zoals die zijn te vinden in de vloer van de Martinikerk en in de kerken van Midwolde en Stedum, zijn niet weg te denken uit het middeleeuwse kerkinterieur. Ze laten ons zien hoe de mens door de eeuwen heen de dood tegemoet trad en in welke vorm en op welke wijze de overledene door het nageslacht herinnerd wilde worden.

Ieder mens moet vertrekken uit dit leven, onwetend wat hem wacht na de dood. Rituelen, die dit afscheid begeleiden, zijn hierbij onontkoombaar. Zij komen voort uit het geloof dat de geest na de dood voortleeft in een hiernamaals, bevrijd van het stoffelijke omhulsel dat aan de aarde wordt toevertrouwd, in welke vorm dan ook. Nabestaanden plaatsen gedenktekens bij het graf van de overledene, variërend van bescheiden grafstenen tot grootse monumenten, gedecoreerd met naam, familiewapen en soms ook functie, daden en beeltenis van de overledene: als zichtbaar bewijs van diens bestaan en ter nagedachtenis.

Wachtend op de opstanding

Grafmonumenten in West-Europa hebben hun wortels in de Romeinse oudheid. In die tijd werd het lichaam van een dode als onrein beschouwd. Het verbranden ervan, zoals dat tot in de 3e eeuw vaak gebeurde, maakte tijdens de overgang naar het christendom plaats voor de *inhumatie*, het toevertrouwen aan de aarde. Het christendom stelt uitdrukkelijk de *anastasis* op het einde der tijden centraal, het verrijzen van de doden uit hun graven om het Laatste Oordeel te ondergaan; lijkverbranding past daar niet bij. Zo werd in de nadagen van het Romeinse keizerrijk, een periode waarin de christelijke leer alle facetten van de maatschappij ging beheersen, lijkbegroving de standaard.

Romeinen kenden een algeheel verbod op begraven binnen de stadsmuren, maar dit gold niet voor de heersende

▲ Grafmonument in de kerk van Midwode. Foto: Jacques Engel.

klasse. Ten tijde van de vervolgingen begroeven christenen hun doden in schuilplaatsen buiten de stad. Na het edict van Milaan in 313 waarmee keizer Constantijn, door afschaffing van de vervolging, de facto het christendom legaliseerde, stopte het begraven in de catacomben. Eenmaal bovengronds konden christenen in alle vrijheid gedachteniskerken oprichten boven de graven van martelaren. Daar konden martelaren, zo ging het geloof, hun bovennatuurlijke krachten aanwenden ten gunste van het welzijn der doden; daarom wilden gelovigen na hun dood een graf dicht bij hun relieken. Dit intense verlangen naar een bijzetting *ad martyres* (bij de martelaren) en later *ad sanctos* (bij de heiligen) werd nog versterkt door de uitspraak van de Oosterse kerkvader Johannes Chrysostomus (c.349-407) dat 'de aanwezigheid van het gebeente van een martelaar voor de duivel een ondraaglijke kwelling is' en door wat St. Maximus (c.380-c.465), de eerste bisschop van Turijn, noteerde: 'martelaars beschermen ons zolang we in ons eigen lichaam verblijven en zorgen voor ons nadat we ons lichaam hebben verlaten. Hier behoeden ze ons voor het begaan van zonden; daar beschermen ze ons tegen de gruwelen van de hel'.

In de 6de eeuw werd het Romeinse verbod op begraven in de stad opgeheven. Doden werden nu ook bijgezet *apud ecclesiam* (in of rondom de kerk), een gewoonte die zich vanuit Rome verspreidde over de christelijke wereld.

In 563 verbood het Eerste Concilie van Braga het begraven in de kerk. Deze stellingname werd bij volgende concilies herhaaldelijk bevestigd, zij het met de volgende uitzondering: alleen

◀ Zuil opgericht in 113 n.Chr. als bewaarplaats voor de as van keizer Trajanus, later vereerd als monument voor al zijn heldendaden, onder andere de verovering van Dacië (het huidige Roemenië). Het onderschrift op de sokkel luidt: 'Deze zuil is even hoog als de heuvel die ervoor werd afgegraven.' Foto: Wikipedia

de patroon of de stichter van de kerk kreeg het recht in de kerk begraven te worden. Dit recht werd in de loop der tijd flink opgerek: naast koningen en leden van de hoge adel verwierven ook bisschoppen het recht op een begrafenis in de eigen kerk. Daarnaast kon dit privilege of recht ook verworven worden: wanneer een persoon zich tijdens zijn leven verdienstelijk had gemaakt door royale schenkingen, kon dit met een graf in de kerk beloofd worden. Maar wat ooit begon als een uitzondering op de regel, werd al snel een gewoonterecht. In 852 stelde Bisschop Hincmar van Reims dat men geen loon mag eisen noch afpersen (!) om iemand die daarvoor bisschoppelijke toestemming had verkregen in de kerk te begraven, maar dat een vergoeding wel in dank zou worden aanvaard. In 1139 werd het recht van begraven in een kerkgebouw, met bijbehorend grafmonument, bevestigd in het *Decretum Gratiani*, een overzicht van het canonieke recht tot aan het 2de Lateraans Concilie. In de 13de eeuw beschouwde paus Innocentius III het begraven in kerken en het oprichten van grafmonumenten als een *'oud recht'* dat niet aan de gelovigen mocht worden onthouden. Twee eeuwen later stelde Jean de Gerson (1363-1429), kanselier van de universiteit van Parijs en vooraanstaand theoloog, simpelweg dat het goed is om met *'tijdelijke goederen'* een *'zekere en eerbare plaats'* voor een graf in de kerk te verwerven. De belanghebbende gaf op die manier blijk van *'vrome vooruitziendheid ... en van een goed hart'*. Het uiteindelijke resultaat van het oorspronkelijke verbod was dat teraardebestelling in de kerk werd gezien als een tegen betaling te verwerven recht. De betaling werd eerst als gift aanvaard, de tegenprestatie werd vervolgens als recht opgeëist en het

tijdig regelen van een dergelijke transactie werd uiteindelijk als *'prijzenswaardig gebruik'* aanbevolen. Dit alles had tot gevolg dat, vanaf de christelijke oudheid tot ver in de 17de eeuw, het gebruik om overledenen in de kerk te begraven vrijwel ononderbroken is geweest.

Ter meerdere eer en glorie

Daar de vraag het aanbod ruimschoots overtrof, werd het begraven in de kerk een dure aangelegenheid; vooral diegenen die door stand en ambt bevoorrecht waren, konden zich op deze wijze onderscheiden. Het verwerven van een graf in de kerk werd niet langer gekoppeld aan vroomheid en verdienste, maar aan hoge geboorte, macht en rijkdom. De status van de overledene en de prijs bepaalden de plaats van het graf in de kerk: 'goedkope' plaatsen lagen in middenschip en zijschepen, de duurder in het hoogkoor, bij het altaar. Niet alleen omdat in het koor de relikwieën werden bewaard, maar ook omdat daar de missen voor het zielenheil van de overledenen werden gecelebreerd. Als je het kon betalen, was een graf in de kerk van een abdij nog beter, want daar was het vieren van de mis een dagelijkse taak.

Minderbedeelde stervelingen werden niet in de kerk, maar buiten, rond de kerk begraven; met een eenvoudige grafsteen bij het graf en als ze dat niet konden betalen met niet meer dan een simpel, zwart of bruin geschilderd houten kruis dat nog even de plaats van het graf markeerde. Door het vergaan van zowel de lijken als de kisten ging in de loop der tijd de aarde verzakken en veranderde de bodem van het steeds voller wordende kerkhof in een chaotische verzameling van kuilen en bulten

met scheefgezakte stenen en kruisen, die tezamen een ietwat luguber geheel vormen. Bezoekers van de Oude Joodse Begraafplaats in Praag kunnen dit laatste beamen.

Gedenk uw einde

Door de ophoping van sarcofagen rond het altaar werd zowel het zicht op de liturgie als de rondgang in het kerkgebouw belemmerd. Daarom liet men de grafkisten onder de vloer zinken, soms in meerdere lagen gestapeld, zodat het deksel van het bovenste graf op gelijk niveau kwam met de kerkvloer: zo ontstond een nieuw en populair type middeleeuws graf: de gelijkvloerse grafzerk of grafplaat; goedkoper dan een tombe en minder ruimte innemend. Deze gedenktekens kregen vanaf de 12de tot ver in de 18de eeuw een plaats in de kerk. De afmetingen krompen in de loop der tijd als gevolg van het aloude economische principe van vraag (groot) en aanbod (klein, door de beperkte ruimte). Omdat de grafplaat bedoeld was als monument voor de eeuwigheid, gebruikte men hiervoor duurzame en kostbare materialen zoals blauwe hardsteen en geelkoper.

Vanaf de 14de eeuw nam de vraag naar grafplaten toe omdat ook lagere geestelijken voor hun eigen bijzetting in de dorpskerk een grafplaat wensten. Wel sober uitgevoerd; het budget van een eenvoudige dorpspastoor was nu eenmaal beperkt. De eeuwen daarna verwierven ook gegoede burgers die zich verdienstelijk hadden gemaakt door schenking van geld en/of goederen aan de kerk, hun eigen grafplaat of -tombe.

Alles is ijdelheid

Door de gestage aanwas van graven veranderden kerken in ware necropolen. Graven werden regelmatig geopend; om een familielid bij te zetten of om het graf aan anderen toe te delen. Door het herhaald opbreken van de

kerkvloer verzakten en scheurden de grafstenen nogal eens. De bestaande graven konden de aanzwellende hoeveelheid beenderen niet aan; om plaats te maken voor nieuwe graven werden de oude beenderen ingezameld, gesorteerd en vervolgens opgestapeld in knekelhuizen, op kerkzolders en op knekelzolders in zuilengalerijen rond het kerkhof.

Het reduceren van de hoeveelheid graven binnen de muren kwam op meerdere concilies aan de orde, maar elk voorstel tot verbod op kerkelijke bijzetting werd van de hand gewezen; de kerken wilden deze inkomstenbron niet missen. Desondanks groeide de weerstand, vooral vanwege de onfrisse nevenschade door Onno Zwier van Haren al beschreven in 1775: *'...dat een, twee en dikwijls meer menschen flauw uit de kerk werden gedragen; in die staat gebracht, niet door eenige onzoekere, maar door een bekende en gedecideerde cadavereuse reuk'*. Uiteindelijk stopte het begraven in kerken op 1 januari 1829 (bij Koninklijk Besluit van 22 augustus 1827) maar dit verhaal gaat verder: in het boekje *'Ferwactende een frolike operstandinge'* over de graven in de Martinikerk, te koop in het winkeltje van de kerk.

Wel zacht lopen!

◀ Grafplaten in het koor van de Martinikerk.
Foto: Peter Hoffer

Geraadpleegde literatuur

Ariés, Ph.:
Balace, S. en De Poorter, A. (Red.):
Capiteyn, A.:
Nouwen, R.:
Voskuilen, A.W.:
Zeijden, A. v. (Red.):

Het uur van onze dood, 1977.
Tussen hemel en hel: sterven in de middeleeuwen, 2010
Kunst na het leven: grafmonumenten van de middeleeuwen tot de 19e eeuw, 1983.
Van begrafenis tot grafkunst. Funeraire kunst, 1991
Van rouw en redenloze ijdelheid, 1995.
Cultuurgeschiedenis van de dood, 1990.

Eindelijk: een nieuwe speurtocht!

Tot enkele jaren terug lag er onder de balie in de Martinikerk een stapel speurtochten om uit te reiken aan jonge bezoekers (en hun ouders). Dit maakte een wandeling door de kerk een stuk aangenamer voor de betreffende kinderen, en zeker ook voor hun ouders. Maar deze speurtocht bleek verouderd en niet goed te volgen voor jonge bezoekers. Bovendien werden de jonge deelnemers na afloop beloond met snoep, en dat is natuurlijk helemaal achterhaald.

Omdat kinderen – en vooral ook hun ouders – altijd enthousiast reageerden op de speurtocht, heeft een aantal vrijwilligers besloten de tocht drastisch te herzien, aan te passen aan de eisen van de tijd, en tegelijkertijd de spanning en het plezier erin te houden. Ook de beloning aan het einde is nu geheel verantwoord.

Lousje DaCosta, Peter Hoffer en Ton Heuvelmans hebben zich over deze schone taak gebogen. Peter Hoffer heeft gezorgd voor een uiterst aantrekkelijke vormgeving (het oog wil ook wat), zonder dat het ten koste gaat van de leesbaarheid. De speurtocht is verkrijgbaar in het Nederlands, Duits en Engels. Kinderen moeten onderweg vragen beantwoorden en taakjes uitvoeren. De uitkomsten schrijven ze op het wedstrijdformulier. Na aankomst bij de balie – start- en eindpunt van de spannende tocht – worden de antwoorden door het bedienende personeel aldaar gecontroleerd en krijgt het betreffende kind (ongeacht de ingevulde score) een beloning, die tevens een souvenir is aan de Martinikerk.

Een nieuwe Modderman!

Ton Heuvelmans

Sinds kort hangt er in de oostelijke kooromgang een nieuw schilderij van Egbert Modderman dat de reeks 'De werken van barmhartigheid' besluit. De titel is 'De hongerigen voeden', maar zoals gebruikelijk gaat het over meer dan alleen het delen en consumeren van voedsel. Zoals bij 'De dorstigen laven' het verhaal over de Barmhartige Samaritaan op de achtergrond speelt, zo heeft de kunstenaar een ander bestaand verhaal verweven met het delen van voedsel met anderen.

Links op het doek zien we twee ouders en een zoon, rechts een andere zoon. We herkennen het verhaal over de verloren zoon. Na terugkeer van de verarmde jongste zoon richten zijn liefdevolle ouders een feestmaal aan. De oudste, oppassende zoon is verongelukkig en vindt het feestelijke welkom dat zijn losbandige, flierefluitende broer wordt geboden bepaald geen goed idee.

Vanaf de rechterflank kijkt hij je doordringend aan, je ziet de irritatie in zijn ogen en houding: het parmantige handje losjes bungelend op de stoelleuning en het ongeïnteresseerde spelen met zijn kom eten. Hij vindt geen medestanders in ons, de toeschouwers, die eerder medelijden met hem hebben. Het is sneu voor hem dat hij zo weinig liefde heeft, dat hij niet gewoon blij kan zijn met de terugkeer van zijn broer. Eigenlijk is hij dus de echte verloren zoon.

Je ziet ook duidelijk de scheiding tussen het kille, afstandelijke rechterdeel en de warme, liefdevolle scène links. De mantel van de vader en het blauwe tafelkleed vormen samen een verticale grens.

Een ander opmerkelijk detail is dat normaal gesproken de moeder niet wordt afgebeeld in dit welkomstaferel, dat is iets voor de mannen. Het leek Modderman echter gepast om de moeder deelgenoot te maken van deze warme gezinshereniging.

▲
Foto: Egbert Modderman

Vereniging Vrienden Martinikerk 2023

Jan Visser

Op zaterdag 17 juni 2023 is de jaarlijkse Algemene Vergadering van de VVM gehouden in de kapel van de Martinikerk. Aan de orde kwamen de bekende stukken: verslag AV 2022, jaarverslag 2022, bestuurssamenstelling en het financieel verslag 2022. De vaststelling van een nieuw huishoudelijk reglement werd doorgeschoven naar 2024.

Betty Knigge, directeur Martinikerk, gaf een toelichting op de activiteiten in de kerk. Nagedacht wordt of er projecten zijn waaraan de VVM zou kunnen bijdragen.

De vergadering werd helaas door slechts weinig leden bezocht.

Aansluitend werden in het schip van de kerk een drietal lezingen gehouden onder het thema 'Van alle markten thuis' met bijzondere aandacht voor de opgravingen op de Grote Markt.

De eerste lezing werd verzorgd door Jasper Huis in 't Veld, archeoloog bij RAAP Archeologisch adviesbureau. Hij vertelde over de resultaten

van de archeologische opgravingen van 2008 tot 2012 achter de oostwand van de Grote Markt waar nu het Forum staat. Een deel van zijn lezing kunt u vinden in *Miniatuur* jaargang 20 nummer 2, 2016.

In de tweede lezing vertelde gemeentelijk archeoloog Gert Kortekaas over de huidige opgravingen op de Grote Markt. In *Miniatuur* jaargang 27 nummer 1, 2023 staan al foto's van enkele vondsten, maar Gert liet ook enkele recente erotische vondsten zien.

De laatste lezing werd verzorgd door historicus en archeoloog Bert Tuin over de oorsprong van de Vismarkt. Met prachtige oude foto's illustreerde hij de functie van de Vismarkt en haar bewoners in oude tijden.

De drie presentatoren werden met applaus en een presentje bedankt voor hun interessante bijdragen.

Voor deze lezingen was ruime publieke belangstelling. Aansluitend kon men een kijkje nemen bij vondsten gedaan bij de opgravingen op de Grote Markt.

Foto: Jan Visser

Foto: Jan Visser